

Ecourile secolului al XIX-lea în opera lui Michel Houellebecq (Balzac, Zola, Huysmans, Auguste Comte, Schopenhauer, Nietzsche, Lamartine, Baudelaire)

Rezumat

CUVINTE-CHEIE: *Michel Houellebecq, ecouri, secolul al nouăsprezecelea, realism, naturalism, decadență, romantic, antimodern, postmodern, dialogism, praguri, palimpsest.*

Studiul nostru aduce în discuție motivul referințelor și aluziilor lui Michel Houellebecq în ceea ce privește autorii din secolul al XIX-lea, reprezentanți ai romantismului și primii martori ai modernității, cum ar fi Balzac, Zola, Huysmans, Auguste Comte, Schopenhauer, Nietzsche, Lamartine și Baudelaire. Ce au aceștia de transmis lui Michel Houellebecq? Noi credem că, în conformitate cu acești autori moderni, Houellebecq întreprinde critica societății postmoderne.

În centrul abordării noastre comparative se află opoziția pe care Houellebecq o stabilește între secolul al XX-lea și secolul al XIX-lea, de unde își justifică preferința pentru literatura secolului al nouăsprezecelea: „Eu susțin ideea că, din punct de vedere estetic, secolul al XX-lea nu a produs mult. Este un secol mediocru. Secolul al XIX-lea este apogeul a ceea ce a putut să producă Occidentul¹”. Dacă Houellebecq se îndreaptă spre secolul al XIX-lea mai degrabă decât spre secolul al XX-lea (sau al XVIII-lea), aceasta se datorează faptului că secolul al XIX-lea reprezintă începutul lumii moderne și, pe cale de consecință, începutul protestului antimodern. Această prejudecată greu de înțeles lasă să se înțeleagă o problematică centrală a operei sale: *cum să reziste răcelii lumii moderne, fie că este vorba de aceea a liberalismului sau aceea a spiritului nereligios?* Vom spune că protestul său are două forme simultane, pe de o parte, socialismul orientat spre transformarea concretă a societății, pe de altă parte, romantismul, îndreptat spre imaginație, poezie.

---

¹ *Femeia autor, Al lor secol XIX. Michel Houellebecq-Posibilitatea secolului al XIX-lea*, interviu realizat de către Novak-Agathe Lechevalier, în *Revista secolului al XIX-lea*, 2011 nr. 1, p. 12. Regăsim această paralelă în textul *Sortir du XXe siècle*: „La nivel științific și tehnic, secolul al XX-lea poate fi plasat la același nivel ca și secolul al XIX-lea. În ceea ce privește literatura și gândirea, dimpotrivă, colapsul este aproape de necrezut, mai ales din 1945, iar bilanțul – îngrozitor.” A se vedea Michel Houellebecq, *Interventions 2*, 2009, p. 225.

Houellebecq s-a alăturat reprezentanților și primilor martori ai modernității în impulsul lor de protest față de leziunile psihologice și sociologice cauzate de subordonarea masei la promiscuitatea timpurilor moderne. Aceasta va include judecățile sale tranșante împotriva revoluției, care a dus la amplificarea individualismului în Europa.

De aici, am ajuns la o altă întrebare esențială: *putem împăca atitudinea antimodernă a lui Houellebecq și poziționarea sa în plină epocă postmodernă?* Presupunem, cu titlu de ipoteză, că este atât un antimodern romantic și socialist prin comparație cu secolul al XIX-lea, cât și un postmodern al globalizării actuale, având în vedere faptul că pesimismul său corespunde cu cel al multor observatori ai epocii dezamăgiți de modernitate, postmodernismul nefiind „decât un alt nume pentru a semnifica decadența morală și estetică a timpurilor noastre”². Nu va exista nicio separare între *antimodern* și *postmodern* din moment ce Houellebecq continuă modelul de antimodern, chiar și prin mijloace hibride, proprii artei postmoderne. Mecanismul pe care acesta îl folosește pentru a descrie decadența societății contemporane are ecou în descompunerea socială dezaprobată de Balzac după 1789 și 1830 și analizată clinic de către Zola, în perspectiva marilor probleme din timpul celei de-a Treia Republici. Toate acestea se bazează pe cauze comune, rezumate în trei cuvinte: liberalism, individualism, capitalism. Postmodernismul de care face caz Houellebecq rămâne în limitele acestor trei termeni născuți în timpurile moderne, în timp ce observă tendințele lor curente: hedonismul, consumerismul, atomizarea.

Fuziunea ecourilor secolului al nouăsprezecelea adunate în opera houellebecqiană ne conduce la dezvoltarea unui plan care nu respectă clasificarea clasică a formei și a conținutului. Așadar, fiecare aspect al studiului nostru este o abordare multilaterală, cu accent pe specificul unui curent de scriere în funcție de orientarea sa, atât ideologică, estetică cât și tematică. Vom împărți teza în trei secțiuni principale, care corespund vocilor romancierilor (Houellebecq, Balzac, Zola, Huysmans), filozofilor (Houellebecq, Schopenhauer, Nietzsche), poezilor (Houellebecq, Lamartine, Baudelaire).

Prima parte, *Houellebecq și romancierii*, introduce opera houellebecqiană în țesătura celor trei curente majore ale secolului al XIX-lea: realismul – cu referire la Balzac, naturalismul - reprezentat de către Zola, decadentismul – cu referire la Huysmans. Prezența lui Balzac este constantă în cazul lui Houellebecq; cea a lui Zola este mai discretă. Huysmans a luat naștere în

---

² Gilles Lipovetsky, *Era vidului. Eseuri despre individualismul contemporan*, 1989, p. 172.

Supunerea. Analiza acestor trei ecouri cu care sunt impregnate romanele lui Houellebecq ne permite să stabilim pe de o parte, relația dintre descrierea societății contemporane și statutul de persoană care trăiește acolo și, pe de altă parte, o comparație între imaginea realității postmoderne și cea a timpurilor moderne, așa după cum se arata după Revoluție. Urmăm această legătură, conduși fiind de reprezentarea societății (post)moderne sub influența liberalismului. De aici, ne dăm seama de disconfortul social și psihologic al individului lipsit de repere, pe care acesta va trebui să le descopere revenind la problemele sale de familie, la ezitarea ideologică reieșită dintr-o instabilitate dublată de un permanent ghinion sau de simptome de boală mai mult sau mai puțin reale.

La nivelul caracteristicilor scrierii houellebecqiene, prezența lui Huysmans, cu inovațiile sale scripturale, ne conduce la luarea în considerare a unei pastișe care ia în derâdere strategiile de construcție realiste / naturaliste ale diegeticului. Drumurile între observare, documentare, descriere și tulburări de sens care duc la tot felul de comentarii explicative revelă nuanțele decadente ale realismului și naturalismului houellebecqiene.

A doua parte, *Houellebecq și filosofii*, se vrea a fi o continuare a panoului anterior într-o direcție filosofică, romanul houellebecquian devenind „locul natural pentru exprimarea dezbaterilor sau sciziunilor filosofice”³. Trătam mai întâi ideile lui Auguste Comte asupra religiei și iubirii, idei pe care Houellebecq le descoperă sub forma unor adevăruri deschise reflecției. După ilustrarea tuturor tipurilor de evenimente proprii pentru societatea liberală, el își asumă sarcina de a le aprofunda pentru a scoate în evidență excesele și mai ales deficiențele, pentru a oferi un leac sub forma unei religii noi. El supune chiar și arta superiorității gândirii filosofice, conferindu-i, precum Comte, o semnificație socială. Ne alăturăm apoi filosofilor Nietzsche și Schopenhauer. Este, astfel, o chestiune de suferință biometafizică ale cărei consecințe amintesc de legile determinismului.

Interferențele cu filosofii lui Schopenhauer și ale lui Nietzsche conferă drumului narativ al protagoniștilor opriri meditative asupra temporalității, progresului istoric, statutului unei noi ființe (neo-uman), reducerea relațiilor la întâietatea instinctelor sexuale și, în cele din urmă, asupra deciziei inevitabile de a refuza, cu Schopenhauer, sau de a accepta, cu Nietzsche, cursul normal al vieții. În *Supunere*, se observă o bifurcare prin care Houellebecq pare să se îndepărteze de

---

³Michel Houellebecq, *Interventions 2*, 2009, p. 152

Schopenhauer în favoarea lui Nietzsche. Identificăm acest sentiment de indispoziție printr-o scriere a *resentimentului*, pentru a reutiliza termenul lui Nietzsche, manifestat, uneori, sub impulsul răzbunării (dorința de omor, xenofobie, rasism, injurii sexuale), tipice romanticului de tip Schopenhauer, alteori sub impulsul gratificării, specifice omului superior nietzschean. Această ființă superioară decide să își accepte soarta și face deducții cu privire la aceasta, față de care emite ipoteze de reconfigurare socială, politică, religioasă, familială.

A treia parte cuprinde două subdivizii: *Houellebecq și poezii și Opera houellebecqiană între utopie și distopie*.

În dialogul cu Lamartine și Baudelaire, Houellebecq ia în considerare vindecarea omenirii, abordând un ton liric ale cărui rezonanțe păstrează pe alocuri ecourile unei expresii patetice. Această abordare nu mai este orientată înspre religia umanității lui Comte, ci înspre artă. Înscriem, așadar, opera sa reprezentată atât de romane, cât și de poeme în tradiția romantică. Dacă filosoful este cel care face deducții, poetul dă frâu liber viziunilor sale. Soluțiile rezultate de aici vorbesc tot despre societate, dar tonurile variază, conduse de puterea de speranță. Dacă trimiterea la Baudelaire este una frecventă și explicită în corpul houellebecqian, se va descoperi că, pentru a fi mai puțin vizibilă, vocea lui Lamartine nu contează mai puțin în sensibilitatea autorului nostru.

Un al doilea aspect al celei de-a treia părți se concentrează pe poziționarea operei lui Houellebecq între utopie și distopie. Vom încerca să evidențiem modul în care a construit-o în jurul unor teme, simboluri investite de accente constructive / distructive printr-un act de creație, care devine el însuși o temă cu funcție de catalizator. Acest spațiu deschis găzduiește, de asemenea, transformări în nuanțe parodice, lucru care accentuează încă o dată multitudinea de interpretări la care se pretează subiectele și proiectele sale profetice.

Studiul operei houellebecqiene ca oglindă a lumii contemporane prin ecourile secolului al nouăsprezecelea cere metode de cercetare adecvate, care să ia în considerare problematica sa complexă. Metoda noastră principală de analiză este metoda comparativă ca mijloc de abordare a analogiilor între scrierile lui Houellebecq și cele ale scriitorilor secolului al XIX-lea. Acest lucru necesită o lectură plurală a operei houellebecqiene, în lumina criticii sociale și a poeziei ca metodă critică ce are drept obiect mișcările subtile ale intertextualității.

Noi împrumutăm modelul de sociologie al literaturii lui Lucien Goldmann, pe care îl adaptăm propriului nostru obiectiv, începând cu căutarea „omologiilor și relațiilor semnificative

cu structuri intelectuale, sociale, politice și economice”⁴ al epocii secolului al nouăsprezecelea, etapă care ne permite să „stabilim structuri semnificative imanente”⁵ ficțiunii lui Houellebecq. Pentru a determina transferul structurii sociale în formă literară, susținem ca mediatori esențiali principiile dominante (post)moderne, banii și individualismul, personajele problematice „a căror gândire și comportament rămân dominate de valori calitative [...] care nu poate scăpa în întregime de „acțiunea pieței”⁶, aspectele legate de societatea liberală, dezvoltarea simțului de nevoie emoțională. Critica socială avută în vedere de către Goldman este inseparabilă de o căutare de natură ideologică. În cazul nostru, analiza tensiunii ideologice este legată de o abordare naratologică și tematică, a cărei eficiență depinde de contribuția lor în clarificarea sensului profund al operei houellebecqiene.

Personajele dezorientate, introduse în scenă (perdanți, persoane mediocre, cadre plictisite, prostituate, femei respinse), teme obsesive (liberalism, individualism, inconstanță, moarte, boală, puls / inhibiții sexuale, credință dispărută, familii dezorganizate, artă, violență, dragoste, singurătate), toate acestea sunt replici pe care Houellebecq le impune unei societăți care dă naștere victimelor aflate în imposibilitatea de a reacționa. Plecând de la aceste invarianții ale operei sale, pe care o putem defini drept un itinerar ideologic, ceea ce duce pe de o parte la imersia într-o actualitate trivială, pe de altă parte la un refuz net al acesteia din urmă, întrucât, în primul rând, textele sale denunță realitatea defectuoasă cu care cei mai mulți oameni par să fie de acord. Forma lor este astfel definită în funcție de conținut și de discursul social integrat, romancierul reușind să constituie un sens colectiv, pornind de la care indivizii se găsesc în aceleași circumstanțe sociale și descoperă gândurile, sentimentele colective.

Printr-o abordare naratologică, canalizată pe statutul protagoniștilor, încercăm să evidențiem psihologia lor tulbură. Aceștia coincid de multe ori cu naratorul, sau cu autorul (unele aspecte ale portretelor lor fiind inspirate din viața lui Houellebecq). Narațiunea urmează cursul amintirilor lor, fanteziilor, acțiunilor, referințelor literare / științifice, explicațiilor și comentariilor, autorul trebuind să multiplice punctele de vedere. Limbajul este în concordanță cu temele abordate. Toate aceste elemente fac din romanul houellebecqian un produs condensat, hibrid.

---

⁴ Lucien Goldman, *Pentru o sociologie a romanului*, 1964, citat de Jean-Yves Tadié în *Critică literară a secolului al XX-lea*, 1987, p. 167.

⁵ *Ibid.*

⁶ *Ibid.*

Analiza ordinii tematice este necesară prin participarea temelor recurente în transferul de sens pe text, alături de rolul actanților. Suntem conduși în mod inevitabil spre susținerea unui impact asupra diegeticului pe care aceste teme le ridică prin repetarea și antagonismul lor, autorul revenind de mai multe ori asupra aceluiași subiect, judecat în mod diferit, în funcție de ecoul care îl ghidează și personalitatea personajului abordat. În mod similar, alegerea unei teme anumite reflectă decalajul sau coerența „între intențiile conștiente ale artistului și formele în care acesta își întruchipează viziunea asupra lumii⁷”. Prin *viziune asupra lumii*, înțelegem, în raport cu Goldmann, „un punct de vedere coerent și unitar asupra ansamblului realității⁸”. Formele, uneori exagerate, pe care aceasta le cunoaște prin ochii lui Houellebecq nu coincid întotdeauna cu intențiile sale.

Trecerea de la roman la poezie, pe care Houellebecq o înlesnește prin intermediul unor teme familiare cititorilor romanelor sale, solicită clarificări cu privire la modul de a combina tonurile lirice și patetice. Aceste tonuri ne permit să observăm o schimbare de atitudine psihologică a autorului, de la iritație, cinism, ironie (în cadrul romanelor) la moderație sau chiar entuziasm (în poeme). De asemenea, la acest nivel, ne vom concentra pe tratamentul unor figuri stilistice preeminent, precum oximoronul și antiteza, dar și simbolul *insulei* și al *apei*, rămânând fideli paralelelor roman/poezie, societății/operă literară. În poezie, ca și în roman, „se resimt condițiile materiale și sociale conform cărora aceasta este dezvoltată⁹”. Poetul vorbește despre persoanele întâlnite, zonele traversate, dar folosind tonalități diferite față de romancier. Integrarea observațiilor privind versificația conduce la noi interpretări, cum ar fi abordarea formei fixe a alexandrinului în contrast cu structura hibridă a romanului.

Analiza simbolurilor insulei și al apei satisface critica imaginarului, explicată de Georges Blin, conform căruia descrierea „nu este - așa după cum se spune în mod obișnuit astăzi -, o pauză în poveste”; aceasta este legată de erou, de ființa sa în lume¹⁰”. Utilizarea acestor simboluri de către Houellebecq (în romanele sale și în poemele sale) este evocată prin intermediul senzațiilor legate de o înțelegere puternică a lumii pe care personajele sale / eul liric le resimt/e.

---

⁷ Lucien Goldmann, *Cercetări dialectice*, 1959, citat de Jean-Yves Tadié, *Critică literară în secolul al XX-lea*, 1987, p. 165.

⁸ *Ibid.*, p. 164.

⁹ Jean-Louis Cabanes, Guy Larroux, *Critică și teoria literară în Franța (1800-2000)*, 2005, p. 320.

¹⁰ Georges Blin, *Stendhal și problemele ale romanului*, 1954, citat de Elisabeth Ravoux-Rallo în *Metodele criticului literar*, 1999, p. 25, format digital

Structura complexă a operei houellebecqiene este evidențiată printr-o serie de concepte intertextuale cu ajutorul cărora studiem interacțiunea subtilă dintre texte și contexte variate.

Un prim concept reținut se referă la *dialogismul bahtinian*, cuvântul ecou și în special utilizarea sa la plural ne trimit la oralitatea și polifonia de care Bakhtine s-a folosit pentru a teoretiza enunțul literar în raport cu alte voci (autor, destinatar, realitate socială actuală și anterioară). Considerăm că scrierile houellebecqiene produc un efect de oralitate prin integrarea în materialul textual, atât a cotidianul timpului său, cât și a evenimentelor anterioare familiare. Vocile autorilor secolului al nouăsprezecelea se amestecă cu cea a lui Michel Houellebecq dând naștere unei opere bogate în paradoxuri, judecăți, discursuri de toate felurile (meditații, dezbateri, notificări enciclopedice), genuri (eseu, poezie, roman de dragoste, polar, științific), tendințe literare, referințe la diferite contexte sociale.

Textul și lumea exterioară sunt două entități apropiate în acest dialog, reperabil nu numai în câmpul textual, ci și dincolo de granițele sale. Ne îndepărtăm de abordarea textuală propusă de Kristeva și Barthes, inclusiv de refuzul lor de afiliere la textul-sursă, acesta fiind independent de contextul social, de intențiile autorului, de biografia sa. Dacă reprezentanții mișcării *Tel Quel* supun sociolectele și idiolectele unui *text închis*, în cercetarea noastră, vom interpreta principiul dialogic nu numai plecând de la text dar, de asemenea, având în vedere schimbările sociale ale principalelor perioade din secolul al XIX-lea până în secolul al XX-lea.

Discursul social se alătură jocurilor inerente de limbaj și forme. Acesta va fi, așadar, dialogul între textul literar și discursul social, luând în considerare caracteristicile estetice, ideologice și culturale ale fiecărui autor care participă la acesta.

Pornind de la acest dialog intertextual cu tendință extensivă, ne vom baza apoi pe distribuirea sistematică a relațiilor transtextuale, stabilite de Gérard Genette. În ceea ce privește conceptele legate de prima categorie de transtextualitate, se va face referire la formele explicite de intertextualitate, și anume citatul, referința, aluzia și, într-o măsură mai mică, plagiatul, formă implicită. Vom acorda o atenție deosebită sensului, efectului stilistic, rolului citatelor în contextul în care Houellebecq alege să le integreze. Referințele ne vor permite să captăm ecourile dintre textele conectate printr-o temă, un personaj, o idee, o viziune comună. Identificarea aluziilor solicită din partea noastră o interpretare intuitivă care va contribui la consolidarea legăturilor rețelei intertextuale deschise în fața noastră. Potrivit lui Houellebecq, utilizarea sa de plagiat

funcționează ca metodă literară asemănătoare citatului (cum ar fi cazul lui Lautréamont), fără a presupune vreo modalitate de fraudare.

Metafora pragurilor și cea a palimpsestului ocupă un loc important în studiul nostru. Reținem conceptul de praguri în sensul de „loc privilegiat pentru o pragmatică și o strategie, de acțiune privind publicul, în cadrul serviciului, bine sau rău înțeles și realizat, a unei mai bune recepții a textului și a unei lecturi mai relevante”¹¹. Epigrafele, prefețele, conversațiile, interviurile, comentariile care însoțesc opera lui Houellebecq vor face tranziția între epocile și textele supuse analizei noastre comparative. Acestea produc efecte diferite pe marginea textului-sursă, efecte pe care cititorul ar trebui să le interpreteze în lumina tuturor cunoștințelor pe care le posedă.

În ceea ce privește conceptul de palimpsest, îl vom reține drept o zonă a textelor houellebecqiene în urma cărora putem vedea mărci ale scrierilor anterioare pe care autorul textului dominant a vrut să le păstreze. Palimpsestul este astfel „un pergament de pe care a fost ștersă prima înscriere pentru a trasa o alta, pe care nu o ascunde deloc, astfel încât să se poată citi, prin transparență, cea veche sub cea nouă”¹².

Utilizarea sa în sens figurat, și anume „toate lucrările derivate dintr-o lucrare anterioară, prin transformare sau prin imitare”¹³ solicită informații suplimentare privind compatibilitatea cu textele pergamentului houellebecqian. În acest fel, din toate tipurile de hipertextuale riguros definite de Genette, pasișa pe care Houellebecq o practică în ecou la Huysmans supralicitează dimensiunea umoristică a propriilor sale scrieri, chiar dacă aceasta ascunde de fapt o critică acidă a excesului reluat de către hipotext, în felul lui Huysmans.

Caracterul parodic al operei houellebecqiene rezultă din utilizarea literală a unui citat, a unui cuvânt anexat de Houellebecq în cadrul propriilor sale viziuni. Un subiect serios în hipotext își pierde puterea, în contextul unei abordări comice. Ca urmare a lui Genette, Michel Butor aprobă incidența parodică a citatului: „Cel mai literal citat este deja, într-o oarecare măsură, o parodie. Simpla prelevare îl transformă, alegerea în care eu îl introduc, decupajul sau [...] micile modificări pe care le operez în interior și, desigur, modul în care îl abordez, în care este preluat din comentariul meu”¹⁴.

---

¹¹ Gérard Genette, *Praguri*, 1987, p. 8.

¹² Gérard Genette, *Palimpsest, Literatura de gradul doi*, 1982, Coperta a IV-a.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Michel Butor, *Critica și invenția*, Anuar III, 1968, citat de Nathalie Piégay-Gros, *Introducere în intertextualitate*, 1996, p. 175.

Scrierea houellebecqiană respectă cursul oscilant între estetizarea realității prin forța versului, retragere, căutare de adăposturi incoruptibile în prezent, proiecție utopică a unui viitor mai bun. Aceste oscilații justifică recurgerea fidelă la ironie. Atașamentul față de dorințe iluzorii ar fi intensificat deziluzia apărută după descoperirea mirajului lor. Ironia se naște în urma numeroaselor eșecuri ale personajelor și se dezvoltă într-un mod instabil, uneori printr-un resentiment atroce, prin acuzații violente, cuvinte vulgare, alteori printr-un resentiment inhibat, țipete jalnice, intruziuni comice, ambiții utopice. Poezia integrată în roman este o tehnică pe care Houellebecq o folosește pentru a armoniza raționamentul lucid vizavi de subiectul societății criticate și dependența emoțională care îl conduce la ameliorarea acesteia. Îi place să păstreze toate aceste variații, sugerând că nimic nu este nici la fel de sigur, nici la fel de ușor precum pare. Această utilizare a ironiei invocă ecoul râsului romantic definit ca „mediu preferat de comunicare lirică. Râsul este, într-adevăr, un instrument de putere fără precedent, deoarece poate face a se înțelege imediat și poate împărtăși [...] o viziune a lumii personale și complexe”¹⁵. Mai mult decât un instrument de cinism necenzurat, ironia are rolul de a atrage atenția asupra devalorizării sentimentelor emoționale atât de râvnite de Houellebecq.

Așa cum am încercat să arătăm pe parcursul acestui studiu, originalitatea operei houellebecqiene constă în propunerea unei viziuni coerente asupra lumii, în ciuda arsenalului de metode și idei contradictorii pe care autorul le valorifică prin actualizarea textelor din secolul al XIX-lea, lecturi care ar putea trece drept demodate în contextul obiceiurilor, ideologiilor și nevoilor actuale.

---

¹⁵ Alain Vaillant, *Dicționarul Romantismului*, 2012, p. LXXVI.